

çirdi; aralarında Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin de bulunduğu birçok âlim yetiştirdi. Bütün kitaplarını Fâtih Kütüphanesi'ne bağışlayan Fudayl Çelebi İstanbul'da vefat etti ve babasının Zeyrek'teki kabrinin yanına defnedildi. İbnü'l-İmâd, 937'de (1530-31) ölen âlimler arasında saydığı Fudayl Çelebi'nin biyografisini verirken İbnü'l-Hanbelî'den naklen 960 (1553) ve 961 (1554) yıllarında Bağdat ve Halep kadılığı görevlerinde bulunduğunu kaydetmektedir (*Şezerât*, VIII, 223). İbnü'l-İmâd'ın yanlısını tekrarlayan Kehhâle, Fudayl el-Aksarâyî ve Fudayl el-Cemâlî şeklinde vefat tarihleri farklı olan iki ayrı kişiden bahsetmektedir (*Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VIII, 77). Serkîs ise Fudayl Çelebi'nin ölüm tarihi olarak babasının vefat tarihini (932/1525-26) vermektedir (*Mu'cem*, I, 712).

Eserleri. 1. *Âdâbü'l-evşiyâ*². Bazı kaynaklarda *Edebü'l-evşiyâ*² adıyla da geçen eser, başta vasiyet olmak üzere çeşitli muâmelât konularının otuz fasıl halinde incelendiği bir fıkıh kitabıdır. Eser bazı kaynaklarda (*Keşfü'z-zunûn*, I, 45; *Osmanlı Müellifleri*, I, 320; Brockelmann, *GAL*, II, 568) Zenbilli Ali Efendi'ye nisbet edilmekteyse de çeşitli nüshalarında kitabın Fudayl Çelebi'ye ait olduğu bildirilmektedir (*Âdâbü'l-evşiyâ*², Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 416/2, vr. 114^a). Bilhassa Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir başka nüshada (Cârullah Efendi, nr. 572) bizzat Cârullah Efendi eserin Fudayl Çelebi tarafından kaleme alındığını tasrih etmiş (vr. 1^a), ayrıca kitabın başında (vr. 2^b) ve sonunda (vr. 90^a) onun Fudayl Çelebi'ye aidiyeti belirtilmiştir. Eserin mukaddimesinde müellifin onu Mekke kadılığı sırasında kaleme aldığını belirtmesi de kitabın Fudayl Çelebi'ye ait olduğunu göstermektedir. *Âdâbü'l-evşiyâ*² Bedreddin Simâvî'nin *Câmi'u'l-fuşûleyn*'inin kenarında basılmıştır (Kahire 1300, II, 81-358). 2. *ed-Đamânât fi'l-fürû*^c. Hanefî fıkına dair dört ciltlik bir eser olup 984'te (1576) tamamlanmıştır (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 129; Esad Efendi, nr. 812; Cârullah Efendi, nr. 814). 3. *Risâletü'l-vezâ'if fi'n-naĥiv*. Eser İbrâhim ez-Zübeyrî tarafından şerhedilmiştir. 4. *Avnü'r-râ'id*. Ferâiz ilmine dair olup yine müellif tarafından hazırlanan *Şavnü'l-fânîğ fi'l-uşûl ilâ medâriki 'Avni'r-râ'id* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1104/2, 1107/4) adlı bir şerhi vardır (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 573; *Suppl.*, II, 645).

Fudayl Çelebi'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Mesâ'îlü'l-evşiyâ*², *Ecvibe 'alâ Câmi'i'l-fuşûleyn*, *Tenvi'u'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*, *İ'ânetü'l-fânîz fi taşhîhi vâkı'âti'l-ferâ'iz*, *Ta'likât 'alâ Şahîhi'l-Buĥârî*, *el-Vâfiye fi muĥtasari'l-Kâfiye*.

BİBLİYOGRAFYA :

Fudayl Çelebi, *Âdâbü'l-evşiyâ*², Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 416/2, vr. 114^a; Cârullah Efendi, nr. 572; vr. 1^a, 2^b, 90^a; a.e. (Bedreddin Simâvî, *Câmi'u'l-fuşûleyn* içinde), Kahire 1300, II, 81, 358; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 308; Atâî, *Zey-i Şekâik*, s. 18, 33, 39, 113, 129, 135, 240, 243, 246, 259, 275-278, 453, 459, 505, 529, 553; *Keşfü'z-zunûn*, I, 45, 503, 554; II, 1087, 1180, 1248, 1373, 2016; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 223; *Sicill-i Osmânî*, IV, 24; *Osmanlı Müellifleri*, I, 320-321; Serkîs, *Mu'cem*, I, 210, 712; Brockelmann, *GAL*, II, 568, 573; *Suppl.*, II, 641, 645; *Hediyetü'l-'arifîn*, I, 822; Zirikî, *el-'A'lam*, V, 360; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VIII, 77; Danişmend, *Krondoji*², V, 118-120; R. C. Repp, *The Müfti of Istanbul*, Oxford 1986, s. 199, 244, 304; M. Cavid Baysun, "Cemâlî", *İA*, III, 88.

FERHAT KOCA

FUDAYL b. İYÂZ

(الفضل بن عياض)

Ebû Alî el-Fudayl b. İyâz
b. Mes'ûd et-Temîmî el-Yerbûti
(ö. 187/803)

Horasan'ın
ilk büyük sûfilerinden.

107'de (725) doğdu. Temîm kabilesinin Yerbû' boyundandır. Oğlu Ebû Ubeyde baba tarafının aslen Küfeli bir aileden olduğunu, babasının Semerkant'ta doğduğunu ve Ebîverd'de yetiştiğini söyler. Hizmetçisi İbrâhim b. Eş'as'a göre Merv'in Fundîn köyündendir; diğer bir rivayete göre ise aslen Buharalıdır (Sülemî, s. 6-8). Ailesi hakkındaki rivayetlerden Fudayl'in Arap asıllı olduğu anlaşılmaktadır.

Kuşeyrî'nin verdiği bilgiye göre Fudayl gençliğinde Merv ile (diğer bir rivayette Serahs) Ebîverd arasında eşkıyalık yapan bir çetenin reisiydi. Ancak basit şeylere tenezzül etmeyen mert bir kişiliğe sahipti. Âşık olduğu câriyenin evine girmek için duvara tırmandığı bir sırada içeride Kur'an okunuyordu. Bu arada duyduğu, "İman edenlerin Allah'ı zikretme ve O'ndan inen Kur'an sebebiyle kalplerinin ürperme zamanı hâlâ gelmedi mi?" (el-Hadîd 57/16) meâlindeki âyetten çok etkilendi ve, "Evet yâ rabbi, o an geldi" diyerek oradan ayrıldı. Yaptıklarına töv-

be edip kendini tamamen ibadete verdi (*er-Risâle*, s. 57). Daha sonra memleketini terkederek Küfe'ye gitti; burada Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî ve A'meş gibi âlimlerin meclislerine devam etti; otuz yıl ilim ve ibadete meşgul oldu. 187 yıl Muharrem ayında (Ocak 803) Mekke'de vefat etti. İbnü'l-Cevzî, Fudayl'in Küfe'ye geldiğinde oldukça yaşlı, İbnü'l-İmâd ise genç olduğunu söyler. Bu tür çelişkili rivayetler onun hayatı hakkında verilen bazı bilgilerin kesin olmadığını göstermektedir.

Kaynaklarda Fudayl'in zühd ve takvâsı hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Korku, hüzün ve ağlama, diğer ilk dönem zâhid ve sûfileri gibi Fudayl'in de şiddetli ve sürekli olarak etkisi altında kaldığı hallerdi. Kaynaklar, *bekkâin** denilen sûfilerin önde gelenlerinden olan Fudayl'in gülümsediğinin dahi görülmediğini kaydederler. Âhîret endişesi dolayısıyla ölümden son derece korkması ve, "İnsan ölümün ne olduğunu bilse hayat ona zehir olur" demesi, çevresindekilere ölümü, kabir hallerini ve âhîret azabını göz önünde tutmalarını tavsiye etmesi yine onun bu özelliğiyle ilgilidir.

Zühdü kanaat, kanaati zenginlik olarak gören Fudayl mümini "az konuşan, çok çalışan, sözünde hikmet, sükûtunda düşünce, bakışında ibret, işinde iyilik bulunan kişi" diye tarif eder (Ebû Nuaym, VIII, 98). Fudayl kendisi hakkında karamsar, halk hakkında iyimser ve ümitlidir. Kur'an'ı hüzünlü bir şekilde ağır ağır okur, bazan Kur'an dinlerken kendinden geçerdi.

Fazla yeme, uyuma ve konuşmanın kalbi katılaştırdığını söyleyen Fudayl, çok namaz kılarak ve çok oruç tutarak değil gönlü zenginliği, temiz vicdan ve halka karşı beslenen samimiyetle Hakk'a ulaşabileceği kanaatindedir (Sülemî, s. 10, 13). Onun tasavvuf anlayışında ilâhî inâyet ve ihsan kavramları ön planda yer alır. Allah korkusuna ağırlık vermekle birlikte zaman zaman Allah sevgisinden de söz etmiştir (Ebû Nuaym, VIII, 93, 99). Kendisinden sonra gelen sûfilerin üzerinde önemle durdukları "dünya âlimi-âhîret âlimi" ayrımını Fudayl de yapmıştır. Ona göre dünya âliminin ilmi açık, âhîret âliminin ilmi gizlidir; hakîmler âlimlerden üstündür ve peygamberlerin vârisleridir (*a.g.e.*, VIII, 92).

Fudayl, Kur'an okuma ve zâhidâne yaşamının gerekliliğini vurgulamanın yanı sıra kurrâ (hafızlar) hakkındaki düşün-

celeriyile de dikkati çeker. Ona göre kurrânın sultanlar başta olmak üzere hiç kimseye muhtaç olmaması, aksine herkesin kurrâya ihtiyaç duyması gerekir (Sülemî, s. 10). Böyle olmayan kurrâdan uzak durulmalıdır. Zira bunlar sevdiklerine meddahlık yapar, sevmediklerine iftira ederler.

Mustafa Kâmil eş-Şeybî, Ali Sâmi en-Neşâr gibi çağdaş araştırmacılar, fütüvvet ve melâmet ehline ait fikirlerin henüz başlangıç halinde de olsa Fudayl'in açıklamalarında bulunduğu ve onun bu fikirlerin ilk temsilcisi olduğu görüşündedirler (Ali Sâmi en-Neşâr, III, 403-404). Fudayl'in bu görüşü destekleyen bazı söz ve davranışları vardır. Meselâ kendisi âbid, zâhid ve âlimlerin devlet adamlarından uzak durmasını ister. Ona göre devlet adamlarıyla ilişki kurmayan bir kimse geceleri namaz kılan, gündüzleri oruç tutan, hac, umre ve cihad yapan, ancak onlara dost olan bir kimseden daha makbuldür (Ebû Nuaym, VIII, 98). Nitekim kendisi de Halife Hârûnürreşid ile görüşmek istememiş, halifenin ısrarı üzerine görüşmeyi kabul etmek zorunda kalınca sözünü çekinmeden söylemiş, ihsanını da reddetmiştir (a.g.e., VIII, 106; Attâr, s. 132). Bununla birlikte inzivâ köşesinde devlet adamlarının âdil ve dürüst olmaları için dua etmiş ve "Allah katında mutlaka kabul edilecek bir tek duam olsa devlet başkanının iyi olması için dua ederdim. Zira devlet başkanı dürüst olursa beldeler mâmur, insanlar güven içinde olur" demiştir.

Fudayl aynı zamanda güvenilir bir hadis râvisidir (Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*², VIII, 421). Mansûr b. Mu'temir, A'meş ve Bîşr b. Mansûr gibi hadisçilerden hadis rivayet etmiş; Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî ve İmam Şâfiî gibi âlimler de kendisinden hadis almışlardır. Kaynaklar, Şiiliğin merkezi olan Küfe'de uzun süre ikamet eden Fudayl'de az da olsa bir Şii temayülün bulunduğuunu kaydeder (İbnü'l-İmâd, I, 317; Şeybî, I, 299).

Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, sözleri ve yaşama tarzı ile sonraki süffiler üzerinde derin etkiler bırakan Fudayl hakkında bir menâkıbnâme kaleme almıştır. Fudayl'in sağlığında vefat eden oğlu Ali ez-Zühdi, bizzat babası tarafından yetiştirilmiş olup bazı tarihçilere göre ibadet ve havf konusunda babasından üstündür ve onun gibi abdallardan sayılır (Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*², VIII, 435, 442; Câmî, s. 92). Hizmetçisi ve dostu İbrâ-

him b. Eş'as, ayrıca İbrâhim b. Şemmas-es-Semerkindî, Kâdim ed-Deylemî de Fudayl'in ilminden ve mânevî feyzinden faydalanan talebeleri arasında gösterilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 500; Sülemî, *Tabakât*, s. 6-14; Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 84-139; Kuşeyrî, *er-Risâle*, Kahire 1966, s. 57; Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 194-197; Herevî, *Tabakât*, s. 32-35; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, s. 127-141; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şafve*, II, 237-247; İbn Hallikân, *Vefeyât*, Kahire 1948, III, 215-217; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 245-246; a.mlf., *A'lamü'n-nübelâ*², VIII, 421-442; İbn Kesir, *el-Bidâye*, X, 198-199; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 294-297; Câmî, *Nefehât*, s. 38, 92; Şarâ-nî, *Tabakât*, I, 168; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 316-318; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâîk*, II, 188-193; Sezgin, *GAS*, I, 636; Abdurrahman Bedevî, *Târîhu't-tasavvufi'l-İslâmî*, Küveyt 1978, s. 265-280; Ali Sâmi en-Neşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1978, III, 393-406; Şeybî, *eş-Şilâ*, I, 299; A. Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s. 42-43; Jacqueline Chabbi, "Fuḍayl b. 'Iyād un précurseur du Hanbalisme", *BEO*, XXX (1978), s. 331-345; M. Smith, "al-Fuḍayl b. 'Iyād", *EP*² (İng.), II, 936.

OSMAN TÜRRER

FUHUŞU'İ-GAFLE

(bk. GAFLET).

FUHUŞU'İ-GALAT

(bk. GALAT).

FUHUŞ

(الفحش)

Evlilik dışı cinsel ilişkiler;
din ve ahlâk ölçülerine uymayan
her türlü aşırılık.

İslâm Öncesi Dönem. Kelime ve terim olarak İslâm dininde ve müslümanlar arasında daha geniş bir kullanım alanı bulunmakla birlikte fuhuş genellikle, "bir kadının evlilik dışında meslek edinek veya başta para olmak üzere herhangi bir karşılık gözeterek vücudunu bir erkeğin cinsî tatminine sunması" anlamına gelir. Bunun yanında kadının kadınla ve erkeğin erkekle veya erkeğin anılan şartlarda başka bir kadınla olan cinsî münasebeti de fuhşun tanımına girer. Fuhşun tanımı, Talmud'da belirtildiği gibi hayvanlarla cinsel ilişkiye girmeye kadar genişletilebilir. Bu şekilde gayri meşrû yollara sapan kadınlara (bazı durumlarda erkeklere de) **fahişe** denilir.

Dinî literatür göz önüne alındığı takdirde iki tür fuhuştan söz edilebilir. a) Bazı çok tanrılı dinlerde ortaya çıkan kutsal fuhuş; b) Meslek olarak icra edilen ücretli fuhuş. Bu iki gruptan hangisine girerse girsin fuhşun tarihi oldukça eski dönemlere ve geniş bir coğrafya alana uzanır. Sık olmasa bile arkaik ve çağdaş dinî topluluklarda fuhşa rastlanmaktadır. Bununla birlikte bu tip dinî gruplarda görülen fuhuş daha ziyade kutsal fuhuş veya "ilâhî evlilik"tir (hieros gamos).

Kutsal fuhuş, anaerik dönemden kalma bir geleneğin devamı niteliğindedir. Buna göre yer ve göğün birleşimini taklit edecek şekilde özel seçilmiş kadınlar erkeklerle cinsî münasebete girerler; böylece göğün yeri "dölleme"sinin benzeri olarak erkekler de bir bakıma tanrıça addedilen özel kadınları döllemiş olurlardı. Çok eski dönemlerden itibaren kutsal sayılan bu evlilik kurumunun zamanla organize hale geldiği anlaşılmaktadır. Genellikle bereket ilâhlarına ayrılan tapınaklarda görevli kadınlar istekli erkeklerin davetlerini reddedemezlerdi.

Kutsal fuhşa ait en eski yazılı belgeler Mezopotamya'da Ur şehrinde gelmektedir. Milâttan önce 2300 yıllarına ait Sumerce bir tablet Tanrıça İnanna'nın hizmetindeki kutsal fahişelerden bahsetmektedir. İnanna'ya adanan tapınaklarda bu işe has olmak üzere ömürlerinde bir defa cinsî münasebete girecek çok sayıda kadın toplanır, tapınağa gelen bir kişi istediği kadını seçerek özel odalarda münasebette bulunurdu. Erkek ücret ödemek zorunda değildi. Aynı geleneğe daha sonra Sâmililer arasında da rastlanmaktadır. Akkadca'da, İnanna'nın Sâmi versiyonu olan İstar tapınaklarında bu işi yapan kadınlara "kadıştu" veya "zermaşitu" adı verilmektedir. Suriye ve Filistin'de Adonis tapınaklarında da aynı işlem yapılmaktaydı. Hamurabi kanunlarından anlaşıldığına göre Marduk Tapınağı'nda görev yapan bu kadınlar "Marduk'un kadınları" (sal Marduk) diye anılırlardı. Bununla birlikte eski Ön Asya dokümanları kutsal fuhuş ve ücretli fuhuş arasında belli bir ayırım yapmaktadır. Bu konudaki en önemli yazılı belge, tapınak görevlisi bir kadının genelevde çalışmasını yasaklayan Hamurabi kanunnâmesidir. Kutsal fahişelik kurumuna değişik bir şekilde Anadolu'nun Frig ve Lidya devletlerinde de rastlanır. Ana Tanrıça Kibebe ve Attis'e